

Л. Буряк, Я. Верменич (кер. авт. кол.) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2014. – 378 с.

25. Турченко Г. Проект «Новоросія»: 1764–2014. Ювілей на крові / Галина Турченко, Федір Турченко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – 116 с.

26. Турченко Ф. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна / Федір Турченко, Галина Турченко; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2015. – 166 с.

27. Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право: [монографія] / Укр. асоц. міжнар. права; [Антонович М. М. та ін.; упоряд. і заг. ред. Задорожній О. В.]. – К.: К.I.S., 2014. – 1016 с.

28. Якубова Л. Д. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення / Лариса Якубова. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2014. – 109 с.

References

1. Ablitsov V. Donbas: yevropeiska Ukraina chy aziiske Dykopillia? / Vitalii Ablitsov. – K.: Instytut istorii Ukrainy NANU, 2014. – 97 s.

2. Anylovskaia Y. Voyna: perepyska odnoklassnykov / Yryna Anylovskaia. – K.: «Alfa Reklama», 2014. – 122 s.

3. Vydannia knyhy Borysa Humeniuka «Virshi z viiny» krymskotatarskoiu movoiu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/1911636-vidannya-knigiborisa-gumenyuka-virshi-z-viiny-krimskotatarskoyu-movoyu-zala-1.html> – 25.05.2017. – Nazva z ekranu.

4. Virsh «Zapovid» Borysa Humeniuka (zi zbirky «Virshi z viiny», 2014) / Nina Holovchenko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.facebook.com/notes/nina-golovchenko/> – 25.05.2017. – Nazva z ekranu.

5. Vkloniaiemos dozemno ukrainskomu soldatu. – K.: Narodna armiiia, 2014. – 192 s.

6. Heroiam slava!: knyzhka dlia uchashnykiv Vitchyznianoï viiny Ukrainy 2014 r.: viiskovo-patriotychni virshi ukrainskykh poetiv ta narodni pisni / uporiad. S. Kozak, Yu. Pryhorynyskyi. – K.: Literaturna Ukraina, 2014. – 99, [1] s.

7. Humeniuk B. Virshi z viiny / Borys Humeniuk. – K.: Vyd-vo Serhiiia Pantiuka, 2014. – 88 s.

8. Dmytruk A. Vernyte nam nashe nebo / Anastasyia Dmytruk. – K.: «Feieriiia Mandriv», 2014. – 109, [2] s.

9. Dubov D. V. Kiberprostir yak novyi vymir heopolitychnoho supernytstva: monohrafiia / D. V. Dubov. – K.: NISD, 2014. – 328 s.

10. Zadorozhnyi O. Mizhnarodne pravo v mizhderzhavnykh vidnosynakh Ukrainy i Rossiiskoi Federatsii 1991–2014: monohrafiia / Zadorozhnyi Oleksandr Viktorovich; Instytut mizhnarodnykh vidnosyn Kyivskoho natsionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenka. – K.: K.I.S., 2014. – 959 s.

11. Zalizniak L. L. Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom. Pro vytoky i sut rosiisko-ukrainskoi viiny 2014 r. / Zalizniak L. L. – K.: Shliakh, 2014. – 168 s.; Te same: – K.: Vydavets Oleh Filiuk, 2014. – 168 s.

12. Zyma V. Krov zhelto-syneho tsveta / V. Zyma. – Kh.: «Folyo», 2014. – 77 s.

13. Znaiesh, soldate, Ty musysh vystoiaty...: poezii / O. Ivasiuk, Kh. Venhryniuk (upor.). – Chernivtsi: «Bukrek», 2014. – 31, [4] s.

14. Iryna Troskot. Knyzhky dlia tykh, komu bolyt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/Culture/129665> – 25.05.2017. – Nazva z ekranu.

15. Istorii zi skhodu na zakhid [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1038120> – 25.05.2017. – Nazva z ekranu.

16. Litopys samovydsiv: Deviat misiatsiv ukrainskoho sprotyvu / Avt. proekt Oksana Zabuzhko, upor-k Tetiana Teren, peredm. Svitlana Aleksiiievych. – K.: «KOMORA», 2014. – 312 s.

17. Mizh Yevropoiu ta viinoiu: vesna-lito 2014 / hol. red-r Marian Nyschuk; upor-k Serhii Syniuk. Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». – Lviv; Ostrih: Vyd-vo Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia», 2014. – 192 s.

18. Oliinyk O. Ukrainska Revoliutsiia hidnosti, ahresiia RF i mizhnarodne pravo [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukr-net.info/9042> – 25.05.2017. – Nazva z ekranu.

19. Osin u kamufliazhi: zbirka virshiv / Uporiadnyk Taisiia Tsybulska. – Kremenchuk: Vydavets P.P. Scherbatykh O. V., 2014. – 28 s.

20. Polischuk A. Neoholoshena viina / Anatolii Polischuk. – Novovolynsk: Format, 2014. – 120 s.

21. Slaboshpytskyi M. Hambit nadii. Ukraina: konstatsatsii, materialy, vyklyky, spodivannia / Mykhailo Slaboshpytskyi. – K.: «Yaroslaviv Val», 2014. – 257, [6] s.

22. Stepova O. Vse budet Ukraina ili istorii iz zony ATO / Olena Stepova. – K.: «Dukh i litera», 2014. – 216 s.

23. Surzhenko M. ATO. Istorii zi Skhodu na Zakhid / Surzhenko Marharyta. – Brustury: Vydavnytstvo «Discursus», 2014. – 84 s.

24. Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. V 2 t. – T.1: Kolektyvna monohrafiia / Vidp. red. V. A. Smolii; Avt. kol.: L. Buriak, Ya. Vermenych (ker. avt. kol.) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. – K.: Instytut istorii Ukrainy, 2014. – 378 s.

25. Turchenko H. Proekt «Novorosiiia»: 1764–2014. Yuvilei na krovi / Halyna Turchenko, Fedir Turchenko. – Zaporizhia: ZNU, 2014. – 116 s.

26. Turchenko F. Proekt «Novorosiiia» i novitnia rosiisko-ukrainska viina / Fedir Turchenko, Halyna Turchenko; NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. – K., 2015. – 166 s.

27. Ukrainska revoliutsiia hidnosti, ahresiia RF i mizhnarodne pravo: [monohrafiia] / Ukr. asots. mizhnar. prava; [Antonovych M. M. ta in.; uporiad. i zah. red. Zadorozhnyi O. V.]. – K.: K.I.S., 2014. – 1016 s.

28. Yakubova L. D. Etnonatsionalna istoriia Donbasu: tendentsii, superechnosti, perspektyvy v svitli suchasnoho etapu ukrainskoho natsiotovorennia / Larysa Yakubova. – K.: Instytut istorii Ukrainy NANU, 2014. – 109 s.

Chyrkov O. A., research officer of the Ukrainian Ethnology Department of Research Institute of Ukrainian Studies (Ukraine, Kyiv), gelovokrych@ukr.net

Ukrainian books of 2014 as the reaction of the postcolonial society to the military aggression of the former metropoly

Among the mon-periodical book publications by Ukrainian authors in 2014 there have been selected those representatives which emerged as a result of the aggression of the Russian Federation against Ukraine. There have been made their genre, thematic and content review. The author estimated the emergence and the content of those books to be a natural reaction of the postcolonial society to the military aggression of the former metropoly and the necessary condition for the realization and unanimous overcoming of the challenges set due to the escalation of the Russian expansion in the way of the non-proclaimed, denied by Moscow war. An important place among them belongs to the necessity to get rid of the negative heritage of the colonial past of Ukraine in the consciousness of the community, the necessity to counteract the aggression of the Russian Federation in military, economic, political, informational, ideological and other domains of the community. These books are also important for the reassessment of the attitude of Ukrainian citizens to the Russian Federation, formation of the effective and consolidated reply to the latest challenges. The article will help the readers to realize the importance of the social role of the publications dedicated to the mentioned topic, as well as it helps to orient in them.

Keywords: expansion, neoimperialism, book publication, formation of reply, overcoming challenges.

* * *

УДК 94(477)«19/20»

Шакурова О. В., кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу української етнології, Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (Україна, Київ), kalanetika@gmail.com

КОНЦЕПЦІЇ ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ У ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Мета дослідження полягає у вивченні та аналізі концепцій пізньосередньовічного походження українського етносу у працях сучасних українських дослідників. При написанні статті були застосовані такі наукові методи: історичний, порівняльно-історичний, історико-хронологічний, проблемно-хронологічний, історико-ситуаційний, ретроспективний, біографічний та ін. Виявлено, що після розпаду Радянського Союзу більшість вітчизняних дослідників переглянули свої погляди на концепцію давньоруської народності. Зокрема, О. Моця частково відходить від концепції давньоруської народності та стверджує, що ця спільнота існувала лише на рівні носіїв етнічної культури й не усвідомлювалася переважно більшістю населення Русі. О. Толочко переконаний, що давньоруська народність може бути розглянута як «уявлена спільнота» Б. Андерсона, П. Толочко залишається прихильником пізньосередньовічного походження українського народу.

Ключові слова: Україна, український етногенез, пізньосередньовічна концепція походження українського народу.

Проблема походження українського народу привертала, привертає і буде привертати увагу широкого кола вітчизняних дослідників. Питання походження народу, визначення історичної епохи, у якій сформувалися його основні риси, і нині зберігають наукову актуальність.

Неупереджене й об'єктивне вивчення концепцій походження українського етносу набуває у наш час не лише наукового, а й культурного, політичного та загальнонаціонального значення з огляду на наявну політичну ситуацію в Україні та світі, тимчасову втрату територіальної цілісності Української держави та нестабільну ситуацію у Східному регіоні країни.

Аналіз існуючих концепцій українського етногенезу дасть змогу виокремити їхні сильні й слабкі місця і відібрати найбільш науково обгрунтовані з них, допоможе широкому загалу громадськості орієнтуватися у великій кількості наявного матеріалу з проблематики українського етногенезу.

Мета статті полягає у вивченні та аналізі концепцій пізньосередньовічного походження українського етносу у працях сучасних українських дослідників. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: з'ясувати стан наукової розробки теми; здійснити аналіз концепцій пізньосередньовічного походження українського етносу у працях сучасних українських дослідників; простежити зміну наукової парадигми у поглядах на походження українського народу частини українських дослідників.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи «Україна й українство в етнокультурних процесах світу».

Здійснюючи аналіз досліджень, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, можна стверджувати, що вона привертала значну увагу вітчизняних дослідників. Зокрема, це праці В. Балушка [1] В. Барана [2; 3], О. Гончарова [4], Л. Залізняка [5; 6], Ю. Кириченко [7], С. Кончі [8], Ю. Фігурного [14; 15] О. Шакурової (Лебедевої) [16; 17], Н. Юсової [18] та ін. Але, незважаючи на наявність зазначених праць, тема потребує подальшого дослідження.

Згідно з офіційною версією радянської історичної науки український народ виникає не раніше XIV–XV ст., а до цього часу існує давньоруська народність – спільний предок українського, білоруського та російського народів. Після розпаду Радянського Союзу більшість дослідників відмовилися від концепції давньоруської народності та пізньосередньовічної концепції походження українського народу. Частина українських вчених, які раніше дотримувалися концепції давньоруської народності, модернізувала свої погляди і розуміє під давньоруською народністю не етнос, а культурно-політичну спільність, яка утворилася у часи існування Київської держави.

Зміна парадигмального бачення та переорієнтація зі старих догматичних схем на більш сучасні інтерпретації українського етногенезу яскраво відстежується на працях сучасних вітчизняних дослідників, які у 80–х рр. XX ст. досліджували це питання у межах тогочасної наукової доктрини. Зокрема, О. Моця у книзі «Населення південноруських земель IX–XIII ст. (За матеріалами некрополів)» (1993) ще дотримується пізньосередньовічної концепції походження українського народу та концепції давньоруської народності. На думку О. Моці,

початок складання української народності можна віднести до XIV–XVI ст., а завершальним моментом формування народності були XVI – перша половина XVII ст. [10, с. 137–138]. Учений вважає, що немає підтверджених фактів, які б дозволяли віднести частину давньоруського люду до українців у XII–XIII ст., оскільки навіть в XIV ст. українська народність ще не була повністю сформована [10, с. 139]. Українці почали усвідомлювати себе українцями лише в пізньому середньовіччі (XVII ст.), «...коли термін «Україна» у письмових джерелах почав змінювати термін «Русь» [9, с. 69].

У своїх подальших дослідженнях учений частково відходить під концепції давньоруської народності і стверджує, що «...давньоруська етнічна спільність існувала на рівні носіїв елітарної культури, й не усвідомлювалася рядовим населенням, у першу чергу кількісно переважаючим сільським людом» [11, с. 10].

У статті «Рівні етнічної самосвідомості давньоруського населення» (2006) [11] науковець розглядає питання інтеграції різних прошарків суспільства епохи Київської Русі в так звану «давньоруську народність». Зокрема пропонує новий підхід до вирішення проблеми давньоруської народності. На початку статті О. Моця зазначає: «можна констатувати, що концепція про наявність стабільної та незмінної спільноти всього східнослов'янського етнічного масиву існує вже понад півстоліття і не змінюється в жодному принциповому положенні» [11, с. 4]. Також вчений додає, що існують інші концепції, за якими український народ починає формуватися ще в антський період. Між згаданими концепціями існує певна подібність: і при ствердженні наявності давньоруської спільноти і при констатації існування окремих східнослов'янських народів ще в антський період, ці етнічні структури розглядаються як щось стабільне й незмінне у своєму розвитку [11, с. 5]. Однак, на думку науковця, етнічна невизначеність феодальної епохи через втрату старих племінних зв'язків ускладнює виділення в ньому якого-небудь єдиного типу етнічної спільноти, таксономічного рівного племені або нації [11, с. 5]. У феодальну епоху «правлячі прошарки стояли в культурному, в деяких випадках, навіть в етнічному відношенні як би поза основною масою населення» [11, с. 5], а етнічні процеси не були ізольованими від соціально-економічних і політичних суспільних процесів. Суспільство Київської Русі було структурованим, і рівні самосвідомості усіх прошарків населення істотно відрізнялися [11, с. 5].

На вершині ієрархічної драбини знаходилися князі. Численну категорію панівного класу складали бояри. Разом з князями вони становили правлячу еліту держави. Привілейоване становище займала й князівська дружина, яка брала участь не тільки у військових походах, а й в управлінні державою. На іншому повноцінному суспільстві Давньої Русі перебували феодально залежні прошарки населення. Основною категорією цього населення були смерди – населення зайняте в сфері сільського господарства [11, с. 5]. У містах проживала велика кількість вільних ремісників – посадських, у великих містах – проживала більшість купців. Окрему групу давньоруського населення складало духівництво [11, с. 5].

О. Моця ставить питання: які ж рівні етнічної самосвідомості були у кожній з цих груп? Учений

зауважує, що в усіх попередніх дослідженнях не ставилося питання про етнічну самосвідомість населення, а суспільство розглядалося «...як етнічно монолітне, або таке, що складалося з трьох етнічних блоків (українського, білоруського, російського)» [11, с. 6].

Однак давньоруські князі, на відміну від західноєвропейських феодалів, які сиділи у своїх володіннях, практично не виїжджаючи з них, постійно змінювали місце свого перебування, намагаючись зайняти найбільш престижний і вигідний в економічному плані стіл. На думку О. Моці, такі постійні переміщення відбувалися разом з чисельним оточенням, поглиблювали численні родинні зв'язки та ротацію населення. Так, наприклад, «для роду Рюриковичів східноєвропейські землі були дійсно «полем єднання» і вони цю історичну спільність реально відчували» [11, с. 6].

О. Моця зазначає, що разом із князями у відчутті єдності були солідарні і бояри, а також адміністративний апарат держави та безпосередньо підпорядковані їм слуги [11, с. 7]. До цих груп населення можна також додати представників військової еліти та молодшої дружини. Починаючи з правління князя Володимира Святославича збільшується інтенсивність міграційних процесів, що фіксується в переселеннях за його волею «кращих мужів» з північних частин держави до південних для охорони кордонів [11, с. 7]. Дослідник робить висновок, що «у постановці порушеної тут проблеми таке переселення можна розглядати як процес, що більш ефективно сприяв міжплеменним контактам і формуванню нової етнічної спільноти» [11, с. 7].

О. Моця розглядає православ'я як складову частину у «...формуванні нових етнічних відносин і давньоруському суспільстві» [11, с. 7], зокрема зазначає, що «...дослідники епохи Київської Русі розглядають християнський фактор, як цементуючий у формуванні давньоруської народності» [11, с. 7–8].

Єдність на значних територіях могли відчувати також і ремісники та купці, які внаслідок своєї діяльності контактували з різними прошарками населення. Сільське ж населення, що складало основну його масу і в демографічному плані явно домінувало, на думку вченого, такої єдності не відчувало: «замкнений характер господарювання і відсутність постійних, інтенсивних контактів між громадами не давали можливість відчувати свою єдність між «колегами» на значних просторах Східної Європи» [11, с. 9].

Отже, розглянувши основні категорії давньоруської людності, О. Моця констатує, що «етнічне єднання відчували представники «верхніх» соціальних прошарків тих часів» [11, с. 9]. Ці прошарки належали до субкультури, яка «...отримала в різних дослідників назву офіційної, міської, дружинної, дружинно-міської, на противагу народній чи сільській» [11, с. 9]. Вчений зазначає, що ця субкультура внаслідок «...прогресивної стадії розвитку феодалізму була передовою, більш інтегруючою» [11, с. 9].

На думку О. Моці, виразником так званої «давньоруської народності» було міське населення та населення прикордонних фортець, що складало приблизно 10% всього населення Київської Русі. Сільське ж населення, яке складало майже 90% населення країни, вело замкнений характер життя та господарювання і відчувало свою єдність тільки з найближчим оточенням [11, с. 10].

Таким чином, якщо у 90-х рр. XX ст. О. Моця був прихильником пізньосередньовічної концепції походження українського народу, то вже на початку XXI ст. він поступово від неї відходить і у своїх працях розпочинає не лише піддавати сумніву її базові положення, а й намагається проаналізувати інші концепції, у тому числі й ранньосередньовічну, та знайти між ними деяке порозуміння. Вчений вважає, що етнічна невизначеність феодальної доби ускладнює виокремлення і виділення єдиного типу етнічної свідомості, тому науковцям потрібно і надалі розробляти етногенетичну проблематику.

Новий погляд на поняття «давньоруська народність» подає О. Толочко у статті «Воображенная народность» (2002) [12]. Науковець ставить питання, чи існувала давньоруська народність, і якщо існувала, то в яких формах, у яких термінах можна про неї говорити? Вчений зауважує, що «в більшості інтерпретацій давньоруська народність виникає якось підозріло одразу, майже вибуховоподібно» та дуже швидко розповсюджується по всій Східній Європі, у темпі збільшення території Київської держави та завоювань Рюриковичів [12, с. 115]. Однак населення Русі зберігало етнографічні та діалектні особливості, що було нормою для міського населення середньовічних держав. Вчений ставить собі за мету вирішити протиріччя між гомогенним, позбавленим етнічності, населенням (в літературі) та реальним населенням, з його етнічною різноманітністю [12, с. 115].

Прибічники концепції давньоруської народності територію Київської Русі уявляють як єдиний політичний простір, у якому постійно обертається княжий дім. Цей же простір належить до єдиної церковної організації, у різних кінцях цього простору користуються уніфікованою мовою і культурою, зазначений політичний простір не розпадається на замкнуті на собі зони. Разом з тим, визнає вчений, усі вищезазвані фактори по суті не є етнічними [12, с. 115].

Концепції давньоруської народності, на думку О. Толочка, істотно шкодить розповсюджена колись у літературі етизація цього поняття, тобто розуміння його як реального «народу», що був неодмінно скріплений єдністю біологічного походження, лінгвістично та культурно однорідним [12, с. 115]. Тобто давньоруську народність розуміли як ще одне плем'я, яке розрослося до кордонів усієї Русі. Таким розумінням історики завдячують археологам (саме вони найбільш активно розробляли концепцію), які розуміють усі людські спільноти як «археологічні культури», а частково еволюціоністським концепціям порівняльного мовознавства XIX ст., що отожднювали мови та етноси [12, с. 115].

Безвихідну ситуацію з давньоруською народністю, на думку О. Толочка, можна вирішити завдяки методологічним інноваціям. Концепція нації як «уявленої спільноти» була розроблена Б. Андерсеном і може істотно допомогти «реконцептуалізації давньоруської народності» [12, с. 116]. У розумінні Б. Андерсона нації є реальними спільнотами, але вони виникають не в результаті природних причин, а в результаті процесу уявлення представниками цієї спільноти своєї єдності [12, с. 116]. О. Толочко зауважує, що такі спільноти поєднані не персональними, не кровними

й не лінгвістичними зв'язками, а головним чином усвідомленням та переживанням належності до великого колективу або нації [12, с. 116]. Науковець уточнює, що образ нації та оформлення її меж виникають в процесі різних дій, які Б. Андерсон називає «паломництвами» від периферії до центру та назад, але неодмінно не за межі «окресленого кола» [12, с. 116]. Важливо те, що в результаті таких «паломництв» виникає і постійно підтверджується у реальному людському досвіді ідея належності до цього, а не іншого колективу [12, с. 116]. Не менш важливу роль у концепції Б. Андерсона грає циркуляція у межах окресленої території визначеного набору текстів тією мовою, яка хоч і не збігається з місцевими діалектами, але зрозуміла для усіх у межах окресленого кола, і це, в свою чергу, сприяє розповсюдженню усередині цього кола ідей, які зрозумілі тим, хто перебуває всередині окресленої території, гарно сприймаються і єднують з тими, хто перебуває у сфері розповсюдження цих ідей, а з тими, що поза межами – не єднає нічого. О. Толочко стверджує, що «...з необхідними обмовками, давньоруська народність могла би бути розглянута в антропологічних термінах андерсонівських «паломництв», тобто не як статична етнічна спільність (що характеризується набором ознак, які існували завжди), а як «...уявлена спільнота, що реалізується в серії дій і щогодини підтверджується у людському досвіді» [12, с. 116].

Серед зазначених паломництв, на думку О. Толочка, чільне місце належить «паломництвам» Рюриковичів, що постійно пересувалися у межах території Русі разом зі своїм боярами, князівськими дружинниками, усією їхньою челяддю, княжими чиновниками, а також певна частина простого люду також була залучена до цього процесу. Таким чином, Київська Русь являла собою єдине церковно-адміністративне ціле, і в цих межах здійснювали свої «паломництва» церковні ієрархи, а з ними і книгописці, майстри іконних справ, різні бюрократи. Як твердить О. Толочко, в цьому плані емблематичною була роль Печерського монастиря, який поєднував людей із різних боків країни, а потім повертав їх у вигляді єпископів, архимандритів та інших церковних чинів. Для середньовічного суспільства важливу роль відігравали також прощі в прямому розумінні цього слова. Велика кількість культів національних святих, наприклад Бориса та Гліба, святині, що їм присвячені, знамениті храми та шановані ікони, кожен рік приводили до руху велику кількість прочан, що збиралися у великих центральних храмах, а потім приносили додому ідеї єдності та належності до єдиної великої спільноти. При застосуванні андерсенівського підходу мова набирає важливого значення для формування почуття належності до якоїсь спільноти, і в цьому плані сакральна мова богослужіння і ще більшою мірою мова літературних текстів була не такою канонічною (як скажімо латина) і більш прозорою, ніж у багатьох країнах тогочасної Європи. Про циркуляцію книг і текстів на Русі відомо багато, але особливою була циркуляція літописних текстів, що переміщувалися із однієї частини країни в іншу при переїздах князів і єпископів, та формували в різних частинах країни спільне уявлення про історію, походження та життя спільноти, до якої належав той, хто

читав ці тексти. У зв'язку з цим виникає закономірне питання, чи багато тогочасного люду переймалися існуванням цієї «уявленої спільноти», і на скільки вона була dokonаною реальністю. Напевно, стверджує О. Толочко, кількість таких людей була невеликою у загальній сукупності населення, але це анітрохи не віднімає реальності цієї спільноти, бо, наприклад, в Західній Європі вже в XIX ст. не кожен селянин міг впевнено визначити свою національну приналежність [12, с. 117].

Отже, О. Толочко намагається осучаснити й дещо модернізувати концепцію пізньосередньовічного українського етногенезу, тому вважає, що концепція давньоруської народності як статичної етнічної спільноти потребує суттєвого наукового перегляду. Вчений пропонує розглядати давньоруську народність не як етнічну спільноту, а як спільноту уявлену, єдність якої усвідомлювалося лише освіченими прошарками давньоруського суспільства.

Вчений П. Толочко продовжує дотримуватися концепції давньоруської народності та пізньосередньовічного походження українського народу. Так, у книзі «Древнерусская народность: воображаемая или реальная» (2005) дослідник аналізує етапи східнослов'янського та українського етногенезу [13]. Досліджуючи етнічний розвиток східних слов'ян напередодні утворення Київської держави, науковець доходить висновку, що племена «Повісті минулих літ» – не маленькі племінні колективи, а великі союзи племен, які мають великий рівень етнічної спільноти. Зрештою, у третій чверті I тис. н.е. процеси регіональної консолідації східних слов'ян поглиблюються внаслідок постійної військової небезпеки [13, с. 66–67]. Але, як відзначає П. Толочко, «при загальній близькості матеріальної культури на всій території розселення східних слов'ян помітні й регіональні її особливості» [13, с. 68].

Східні слов'яни переддержавного періоду перебували приблизно на однаковому рівні культурного, соціально-економічного та політичного розвитку, проте, на думку П. Толочка, все ж південні регіони майбутньої Русі за рівнем свого економічного та політичного розвитку випереджали усі інші [13, с. 73].

Етнічна ситуація у середовищі східних слов'ян напередодні утворення Київської держави, за П. Толочком, в жодному регіоні не була стерильно чистою. Зокрема у процесі етногенезу східних слов'ян, які проживали у південній та південно-західній частині майбутньої Київської Русі брало участь і тюркське населення. Також очевидним є те, що етнічні процеси у східних слов'ян у переддержавний період не набули чітких та завершених форм. Літописні племена не являли собою визначених етнотериторіальних та соціальних утворень, а культурні особливості великих племен були ледь помітні, а кордони були нечіткі та розмиті [13, с. 81].

П. Толочко стверджує, що «якби ми спробували уявити етнічну картину східнослов'янського світу напередодні утворення у них держави як сформовану основу трьох нинішніх народів – українського, російського та білоруського, як це має місце в деяких дослідженнях, нічого реалістичного у нас би не вийшло», оскільки «на території, де сформувалася

український народ, у VII–IX ст., було фактично три групи племен, різних за своїми субстратними компонентами і яку з них слід віднести до проукраїнської сказати складно» [13, с. 81]. Таким чином, жодне з племен не вписується в пізнішу етнотериторіальну структуру.

Якби в історії українців, білорусів та росіян не було цього спільного періоду, то, на думку науковця, можна було б говорити про «українських» та «російських» сіверян, «українських» та «білоруських» деревлян, дреговичів і волинян [13, с. 81]. Однак П. Толочко наполягає, що такий етап у них був, «...причому довготривалий, майже 400-річний, і зрозуміло, що без урахування етнокультурної та етнополітичної інтеграції в умовах існування Київської Русі їх наступний етнокультурний розвиток залишиться незрозумілим» [13, с. 82].

Таким чином, наполягає дослідник «в кінці IX ст. в результаті утвердження у Києві князя Олега та об'єднання південноруського та ільменсько-ладожського державних утворень, етнокультурна консолідація східних слов'ян отримала помітне прискорення» [13, с. 101]. І якщо раніше етнічна консолідація племен стимулювалася етнічною близькістю племен та відбувалася стихійно, то з утворенням держави з центром у Києві набула ще й адміністративно-примусової обов'язковості [13, с. 101].

Значний вплив на процеси етнічної консолідації у Київській Русі мало покняження усіх східнослов'янських земель та постійні переміщення князів зі своїми військовими дружинами та боярами, що виконували адміністративні функції, з однієї частини держави у іншу з метою займання «кращого престолу». Як зауважує П. Толочко, «протягом X–XIII ст. подібних переміщень князів та їх оточення по Русі були сотні. Якщо додати до них ще сотні міжкнязівських шлюбів, що також супроводжувалися переселенням із землі в землю значного числа людей, то стане зрозуміло, що княжий колооберт був одним із істотних консолідаційних елементів етносоціальної спільності на Русі» [13, с. 105].

Учений припускає, що етнічна структура Південної Русі була істотно змінена протягом X–XIII ст. у зв'язку з напливом великої кількості як слов'янського так і іноетнічного населення з інших частин держави у землі Південної Русі. Це підтверджують археологічні розкопки поховальних пам'яток X–XIII ст. вздовж Дніпровського торговельного шляху. Населення тут було різноетнічним [13, с. 106]. Також, наголошує вчений, значний вплив на етнічні процеси у південно-руському порубіжжі мало сусідство з кочовими племенами, частина яких інтегрувалася у Руське суспільство [13, с. 107].

Отже, П. Толочко залишається прихильником пізньосередньовічної походження українського народу та дотримується концепції давньоруської народності. Враховуючи власні багатодесятилітні напрацювання з етногенетичної проблематики вчений вважає, що тогочасні етнічні процеси у східних слов'ян у переддержавний період не набули чітких і завершених форм. П. Толочко вважає, що етногенетичні процеси на Русі в X–XIII ст. були такими ж динамічними, як і на попередньому етапі, в жодному регіоні вони не здійснювалися тільки на власній етнічній основі, а

постійно підживлювалися іноетнічними елементами і підтримувалися консолідуючою силою в особі держави.

Висновки. Таким чином, виявлено, що після розпаду Радянського Союзу більшість вітчизняних дослідників переглянули свої погляди на концепцію давньоруської народності. Частина українських вчених модернізувала свої погляди і почала розглядати давньоруську народність не як етнічну спільноту, а як культурно-політичну спільність, яка утворилася у часи існування Київської держави. О. Моця частково відходить від концепції давньоруської народності та стверджує, що ця спільнота існувала лише на рівні носіїв елітарної культури й не усвідомлювалася переважною більшістю населення Русі. О. Толочко переконаний, що давньоруська народність може бути розглянута як «уявлена спільнота» Б. Андерсона. П. Толочко вважає, що етнічні процеси у східних слов'ян у переддержавний період не набули чітких і завершених форм, а створення Київської держави значно прискорило етноконсолідаційні процеси східнослов'янських племен.

Проблема українського етногенезу привертала, привертає і буде привертати до себе увагу наукової, освітньої та громадської спільнот. Багато дослідників прагнули і прагнуть приєднатися до її вирішення. Наразі існує велика кількість концепцій українського етногенезу, що породжує дискусію з метою наближення до історичної істини. Тому, маємо надію, що наше дослідження допоможе привернути увагу до цієї важливої наукової проблематики та посприє українцям у пошуках власних першоджерел.

Список використаних джерел

1. Балушок В. Г. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія / В. Г. Балушок. – Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2008. – 304 с.
2. Баран В. Д. Україна кризь віки: в 15 т.: Т.3: Давні слов'яни / В. Д. Баран. – К.: Альтернативи, 1998. – 335 с.
3. Баран В. Етногенез українського народу / В. Баран. – К., 2007. – 148 с.
4. Гончаров О. Концепції етногенезу українців / О. Гончаров // Українська етнологія: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2007. – С.16–26.
5. Залізняк Л. Стародавня історія України / Л. Залізняк. – К.: Темпора, 2012. – 542 с.
6. Залізняк Л. Українці: витоки та історичні долі / Л. Залізняк. – Київ: Темпора, 2011. – 424 с.
7. Кириченко Ю. Проблема походження українського народу в сучасній українській історіографії / Ю. Кириченко // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – №41. – С.94–99.
8. Конча С. В. Історія поглядів на український етногенез / С. В. Конча // Українознавство: навч. посібник. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – С.209–227.
9. Моця О. «3 міфів народів світу»: про час появи східнослов'янських націй / О. Моця // Ruthenica. – Т. I. – К., 2002. – С.64–69.
10. Моця О. П. Населення південноруських земель IX–XIII ст. (За матеріалами некрополів) / О. П. Моця. – К., 1993. – 160 с.
11. Моця О. П. Рівні етнічної самосвідомості давньоруського населення / О. П. Моця // Український історичний журнал. – 2006. – №2. – С.4–11.
12. Толочко А. Воображена народність / А. Толочко // Ruthenica. – Т. I. – К., 2002. – С.112–117.
13. Толочко П. П. Древнерусская народность: воображаемая или реальная / П. П. Толочко. – СПб., 2005. – 218 с.
14. Фігурний Ю. С. Фаховий аналіз проблеми походження українців і професійне вивчення українських етнічних, націєтворчих і державотворчих процесів вченими відділу української етнології ННДІУ МОН України в кінці XX – на початку XXI століть / Ю. С. Фігурний. – К.: ННДІУ, 2011. – 142 с.
15. Фігурний Ю. Основні версії походження українського етносу: фаховий українознавчий аналіз / Ю. Фігурний // Українознавство. – 2010. – №3. – С.213–220.

16. Шакурова О. Висвітлення історіографії етногенезу українців у працях сучасних українських науковців / О. Шакурова // Spheres of culture / Ed. by Ihor Nabytobych. – 2015. – Vol.12. – P.214–221.

17. Шакурова О. Питання генези, розвитку та становлення ранньосередньовічної, пізньосередньовічної та трипільсько-арійської концепції походження українського народу в дослідженнях Н. Юсової, Л. Залізняка та П. Толочка / О. Шакурова // Українознавство. – 2010. – №2 (35). – С.199–204.

18. Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930–ті – перша половина 1940–х рр.): Монографія. 2–е вид., перероб. і доп. / Н. М. Юсова. – К.: ВД «Стилос», 2006. – 620 с.

References

1. Balushok V. H. Ukrainka etnichna spilnota: etnohenez, istoriia, etnonimiia / V. H. Balushok. – Bila Tserkva: Vyd. Pshonkivskiyi O. V., 2008. – 304 s.

2. Baran V. D. Ukraina kriz viky: v 15 t.: T.3: Davni sloviany / V. D. Baran. – K.: Alternatyvy, 1998. – 335 s.

3. Baran V. Etnohenez ukrainskoho narodu / V. Baran. – K., 2007. – 148 s.

4. Honcharov O. Kontseptsii etnohenezu ukrainsiv / O. Honcharov // Ukrainka etnolohiia: Navch. posibnyk. – K.: Lybid, 2007. – S.16–26.

5. Zalizniak L. Starodavnia istorii Ukrainy / L. Zalizniak. – K.: Tempora, 2012. – 542 s.

6. Zalizniak L. Ukrainsi: vytoky ta istorychni doli / L. Zalizniak. – Kyiv: Tempora, 2011. – 424 s.

7. Kyrychenko Yu. Problema pokhodzhennia ukrainskoho narodu v suchasni ukrainski istoriohrafii / Yu. Kyrychenko // Etnichna istoriia narodiv Yevropy. – 2013. – №41. – S.94–99.

8. Koncha S. V. Istoriia pohliadiu na ukrainskyi etnohenez / S. V. Koncha // Ukrainoznavstvo: navch. posibnyk. – K.: VPTs «Kyivskiy universytet», 2008. – S.209–227.

9. Motsia O. «Z mifiv narodiv svitu»: pro chas poiavy skhidnoslovianskykh natsii / O. Motsia // Ruthenica. – T. I. – K., 2002. – S.64–69.

10. Motsia O. P. Naseleння pivdenorusskykh zemel IX–XIII st. (Za materialamy nekropoliv) / O. P. Motsia. – K., 1993. – 160 s.

11. Motsia O. P. Rivni etnichnoi samosvidomosti davnorusskoho naseleння / O. P. Motsia // Ukrainskiy istorychniy zhurnal. – 2006. – №2. – S.4–11.

12. Tolochko A. Voobrazhennia narodnost / A. Tolochko // Ruthenica. – T. I. – K., 2002. – S.112–117.

13. Tolochko P. P. Drevnerusskaia narodnost: voobrazhaemaia yly realnaia / P. P. Tolochko. – SPb., 2005. – 218 s.

14. Fihurnyi Yu. S. Fakhoviy analiz problemy pokhodzhennia ukrainsiv i profesiinyi yuvchennia ukrainskykh etnichnykh, natsiietvorchykh i derzhavotvorchykh protsesiv vchenymy viddil ukrainskoi etnologii NNDIU MON Ukrainy v kintsi XX – na pochatku XXI stolit / Yu. S. Fihurnyi. – K.: NNDIU, 2011. – 142 s.

15. Fihurnyi Yu. Osnovni versii pokhodzhennia ukrainskoho etnosu: fakhoviy ukrainoznavchyi analiz / Yu. Fihurnyi // Ukrainoznavstvo. – 2010. – №3. – S.213–220.

16. Shakurova O. Vysvitleniia istoriohrafii etnohenezu ukrainsiv u pratsiakh suchasnykh ukrainskykh naukovtsiv / O. Shakurova // Spheres of culture / Ed. by Ihor Nabytobych. – 2015. – Vol.12. – P.214–221.

17. Shakurova O. Pytannia henezy, rozvytku ta stanovleniia rannoserednovichnoi, piznoserednovichnoi ta trypilsko-ariiskoi kontseptsii pokhodzhennia ukrainskoho narodu v doslidzhenniakh N. Yusovoi, L. Zalizniaka ta P. Tolochka / O. Shakurova // Ukrainoznavstvo. – 2010. – №2 (35). – S.199–204.

18. Yusova N. «Davnorusska narodnist»: zarodzhennia i stanovleniia kontseptsii v radianskii istorychnii nauki (1930–ti – persha polovyna 1940–kh rr.): Monohrafiia. 2–e vyd., pererob. i dop. / N. M. Yusova. – K.: VD «Stylos», 2006. – 620 s.

Shakurova O. V., Candidate of Science in History, of Ukrainian Ethnology Department of RIUS of MES of Ukraine (Ukraine, Kyiv), kalanetika@gmail.com

Concepts of the late medieval origin of the Ukrainian ethnos in the works of modern Ukrainian researchers

The purpose of the study is to analyze the concepts of the late medieval origins of Ukrainian ethnos in the works of modern Ukrainian researchers. When writing the article, the following scientific methods were used: historical, comparative–

historical, historical–chronological, problem–chronological, historical–situational, retrospective, biographical, and others. It was revealed that after the collapse of the Soviet Union, most domestic researchers reviewed their views on the concept of Old Russian nationality. In particular, O. Mutsya departs in part from the concept of Old Russian nationality and argues that this community existed only at the level of carriers of elite culture and was not perceived by the vast majority of the population of Russia. O. Tolochko is convinced that the Old Russian nation can be considered as the «imaginary community» of B. Anderson, P. Tolochko remains a supporter of the late medieval origins of the Ukrainian people.

Keywords: Ukraine, Ukrainian ethnogenesis, late medieval conception of the origin of the Ukrainian people.

* * *

УДК 94(477)«16»+271.2:321.01

Шалашна Н. М.,

кандидат історичних наук, доцент,
Донбаський державний педагогічний університет
(Україна, Слов'янськ), n.shalashna@gmail.com

ІДЕЯ СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В «ПАЛІНОДІЇ» ЗАХАРІЇ КОПИСТЕНСЬКОГО

Аналізуються погляди видатного українського науковця Захарії Копистенського. Висвітлюються його уявлення про право українського народу на суверенітет. З'ясовано, що необхідність для українського народу власної державності 3. Копистенський виводив із його національної та культурної своєрідності. Встановлено, що 3. Копистенський був одним з перших науковців, хто розумів народ як етнічну спільноту та визначав приналежність до народу на основі власного вибору. В «Палінодії» видатний науковець створив один з перших варіантів історичної самосвідомості українського народу, окресливши його історичні витoki, етнічну територію та історичну містію. Досліджено поняття 3. Копистенського про ідеальний державний устрій, який він уявляв як монархію, але за умови вищості церковної влади над світською та обов'язку володаря обати про благо підданих. Ідеї 3. Копистенського мали значний вплив на формування ранньомодерної української нації.

Ключові слова: Захарія Копистенський, «Палінодія», ранньомодерна нація, православна церква, український народ.

Світоглядні зміни, принесені в європейську культуру в часи Ренесансу, та розвиток суспільно–правових і економічних відносин призвели до зародження нового типу людський спільнот – ранньомодерних європейських націй. Об'єднуючись на основі спільних ознак етнічної культури, нації вибудовують власні варіанти історичної свідомості, освітньої та наукової практики, способів державної організації тощо. Формуються національні еліти, які відповідають за розвиток та поширення національної свідомості серед співвітчизників, а також беруть на себе функцію захисту національної своєрідності. Ці процеси не оминули також і Україну. Кінець XVI – початок XVII ст. був періодом становлення української ранньомодерної нації як усвідомленої людської спільноти, у якій індивіди об'єднуються за принципом приналежності до певної культури за правом походження та свідомого вибору. Поступово нація як етнічно–культурна спільнота переростає в політичну, і національна своєрідність культури усвідомлюється вже як право на політичний суверенітет. Значний вплив на цей процес на українських землях мали події європейської та вітчизняної історії та культурні умови, у яких опинилися етнічні українські землі в складі Речі Посполитої. В процесі формування нової політичної й культурної еліти як носія ідеї власної державності брали участь різні стани українського народу, проте найголовніша роль належить козацтву та православному духовенству. Саме в середовищі духовенства зародився і згодом поширився на козацтво та міщанство той комплекс світоглядних уявлень, який згодом переріс в ідеологію